

Крижанівський О.А. (Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПИ

Мета сталого розвитку населених пунктів полягає в поліпшенні соціально-економічних і екологічних умов в населених пунктах і умов життя та роботи всіх людей, зокрема міської та сільської бідноти. Покращення повинно ґрунтуватися на діяльності в галузі технічного співробітництва, спільних заходах державного і приватного секторів і громад, а також участі в процесі прийняття рішень громадських груп і таких особливо зацікавлених груп, як жінки, корінні народи, літні люди та інваліди. Ці заходи повинні бути покладені в основу принципів національних стратегій в галузі населених пунктів. (Із Програми дій «Порядок денний на XXI століття» («AGENDA 21») ухваленою в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з розвитку навколишнього середовища і розвитку (Самміт «Планета Земля» 1992 р).

Постановка проблеми. У 2012 році світова спільнота буде відзначати 20-ту річницю прийняття на конференції ООН програми дій «Порядок денний на XXI століття» («AGENDA 21»). В Україні для реалізації цієї програми прийнято ряд законодавчих документів: Концепція сталого розвитку населених пунктів (Постанова Верховної Ради України № 1359-XIV від 24.12.1999 р.), Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року (Розпорядження КМ України № 1163-р від 03.09.2008 р). У березні 2004 року Верховною радою України було затверджено Загальнодержавну програму розвитку малих міст. Статус «малого міста» мають міста з чисельністю населення до 50 тис. осіб. Таких міст в Україні, відповідно до статистичних даних станом на 2006 рік, налічується 349 (всього – 458), що становить 76 % [2]. Як констатує державна програма, у малих містах дуже складна економічна і соціальна ситуація, не підкріплюється фінансовими ресурсами реалізація соціально-економічних і культурних програм. Більшість з цих міст має багатовікову історію. Але сьогодні значна кількість малих міст України віднесена до категорії

депресивних, хоча саме вони багаті на унікальні історичні та архітектурні пам'ятки та події.

Саме історичні містечка мають потужний внутрішній потенціал стати культурними центрами в регіонах України. Так, у 2008 році було відзначено 470-у річницю заснування міста Бар Вінницької області, а в 2010 році – 470-у річницю надання місту Магдебурзького права. Ці історичні події стали початком теоретичного осмислення культурно-історичної спадщини Барської землі Поділля, як цілісної територіально-культурної системи природних ландшафтів, людських поселень з їх культурно-історичним, освітянсько-просвітницьким та духовно-релігійним центром - містом Бар. Цій знаменній даті були присвячені заходи: I міжнародна науково-практична конференція «**Бар. Барська земля – кризь призму століть**» (м. Бар Вінницької області 17.05.2008 р.); засідання бібліотечного клубу «Національні святині», який презентував новий бібліотечний проект «Історія малих міст України. Місто Бар Вінницької області» (м. Київ 17.06.2008 р.); засідання круглого столу на тему: «Культурна, історична, архітектурна та природна спадщина Барської землі Поділля в контексті сталого просторового розвитку Європи» (м. Київ 02.07.2009 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку (до 470-ї річниці надання місту Бар Магдебурзького права)» (м. Бар Вінницької області 29-30.09.2010 р.).

Реалізуючи рекомендації вищеназваних конференцій у Центрі соціокультурного проектування та комунікативних технологій Інституту місцевої демократії, Центрі соціокультурного проектування Міжнародного товариства прав людини, Українська секція (керівник М.М. Мосунов), ведеться робота над проектом „Барська земля Поділля – європейський вимір задля сталого розвитку” (автори та керівники проекту М. М. Мосунов та О. А. Крижанівський).

Об'єктом соціокультурного проектування, прогнозування та управління є культурна, історична, архітектурна та природна спадщина як

головний ресурс розвитку населених пунктів. Незважаючи на сформовану методологію досліджень соціальних, економічних, природних процесів – ці три складові в соціокультурному проектуванні розглядаються не окремо, а як складові однієї системи «населення - природне середовище - архітектура», тобто «демоекосистема». Теоретичні основи демоекосистеми були сформовані в 70-х роках минулого століття професором Г.І. Лавриком [3]. Спадщина складається з таких аспектів минулого, котрі люди охороняють, культивують, вивчають та передають майбутньому поколінню, але передають не просто для охорони, а для інтерпретації та примноження. [4, 7].

Мета дослідження – на основі системних та екологічних принципів демоекосистеми сформувати стратегію сталого просторового розвитку населених пунктів України через збереження спадщини, яка виражається через формулу «збереження через розвиток, розвиток через збереження» [7]. В демоекосистемах населених пунктів діють практично всі загальносистемні принципи: зворотного зв'язку, цілісності, ієрархічності структури, інваріантності. Демоекосистема населених пунктів розділяється на компоненти по двом признакам – просторовому та функціональному. Лаврик Г.І. в демоекосистемах виділяє і ряд специфічних принципів. Це принцип: компактності, визначальних ознак, інваріантності структур.

Суть **принципу компактності** в тому, що кожний процес або явище в живій та неживій природі прагне до мінімально необхідних затрат енергії. Цей принцип в архітектурі, соціокультурному просторі, природному середовищі виражається мінімумом затрат праці та матеріалів та максимуму ефективності у функціональному та естетичному відношенні. При моделюванні систем принцип **інваріантності структур** є одним із фундаментальних загальносистемних принципів в демоекосистемі, який дозволяє у різнохарактерних культурних, соціальних, економічних та природних процесах знаходити функціональну спільність та відображати ці процеси однією формальною моделлю при проектуванні архітектурних систем. Цей принцип

вимагає від проєктантів системного підходу та системного мислення в полідисциплінарній проєктно-науковій діяльності.

Модель сталого розвитку демоекосистеми, також формується на основі **принципу визначальних ознак**. Згідно цього принципу відбір та опрацювання здійснюється лише тої інформації, яка буде впливати на режим функціонування системи. Відповідно до принципу визначальних ознак компоненти демоекосистеми із функціональної точки зору, по Лаврику Г.І., мають три основні системоформуючі елементи, які впливають на функціональну цілісність системи. Це енергетична, інформаційна та матеріальна складова системи. Формальна модель, яка відображена на малюнку, виявляє функціональну спільність у культурних, соціальних, економічних та природних процесах в блоках «Населення», «Штучне середовище», «Природне середовище». На сьогоднішній день актуальним є четвертий системоформуючий елемент – утилізація відходів функціонування компонентів демоекосистеми.

Рис. Універсальний системоформуючий елемент, який впливає на функціональну цілісність будь-якої системи.

Принцип визначальних ознак дає змогу моделювати, прогнозувати та управляти структурою демоекосистеми не залежно від її ієрархії. “Сталість” – це здатність демоекосистеми підтримувати на протязі певного часу вибраний режим функціонування. Відповідно до вищеназваної формальної моделі, сталий просторовий розвиток регіонів буде забезпечений через непереривність вхідних

інформаційних, енергетичних та матеріальних потоків в блоках «Населення», «Штучне середовище», «Природне середовище» на різних його рівнях, починаючи із окремого організму, сім'ї, громади, населення.

Визначальним фактором є співвідношення між такими показниками:

- швидкість використання ресурсів для забезпечення життєвими потребами людини, сім'ї, громади, населення;
- швидкість відновлення життєвих ресурсів території;
- площа території, яка необхідна для життєдіяльності населення;
- кількість населення, яке проживає на даній території;
- щільність населення.

Ці показники визначають екологічну ємність території, за Устіновою І.І. [8], або «поле врожаю», за Одумом Є. [6]. У залежності від характеру співвідношення між цими показниками демоекосистеми життєдіяльність населення може перебувати у трьох станах – стабільності, адаптації та виживання:

- у стані стабільності, коли для життєдіяльності системи на вході забезпечується необхідна кількість інформаційних, енергетичних, матеріальних потоків, та завчасно забезпечується утилізація відходів життєдіяльності системи. У стані стабільності відбувається зростання культурного надбання;

- у стані адаптації, коли в період відновлення використаних ресурсів відбувається пошук нових ресурсів, нових технологій для забезпечення інформаційних, енергетичних, матеріальних потоків в системі. Адаптивний механізм включається також при зміні характеру та якості вхідних потоків, які поступають до системи від верхнього рівня системи. У стані адаптації здійснюється освоєння нових соціокультурних технологій через культурний обмін;

- у стані виживання, коли в період відновлення використаних ресурсів створюється дефіцит на вході інформаційних, енергетичних, матеріальних потоків в системі, коли система не може забезпечити стабільність вхідних потоків. Населення може знаходитися в стані виживання коли вона стає

об'єктом або «полем врожаю» для забезпечення енергетичними та матеріальними ресурсами сусідніх держав. У стані виживання відбувається втрата змісту у культурному надбанні та подальша його розтрата.

Виходячи із системного принципу єдності організму та умов його існування [1], застосовуючи його до вивчення та осмислення історико-культурної спадщини, ми бачимо що головну роль як і в екологічних так і в соціокультурних змінах в суспільстві відіграють протиріччя між потребами суспільства в енергетичних, інформаційних та матеріальних ресурсах та можливостями середовища задовольнити ці потреби. Це фундаментальне протиріччя стало основою для формування геополітичних відносин між державами. Відповідно, конфлікти між державами розпочинаються із порушення стабільності вхідних потоків, коли система переходить у стан виживання і розпочинається пошук «поля врожаю» для забезпечення стабільності держави за рахунок ресурсів сусідніх держав.

Вся історія людства, особливо історія України це набутий досвід вирішення цього основного протиріччя. І цей досвід, який переданий нам у спадщину, є важливим ресурсом для осмислення та використання для перспективного розвитку України, осмислення причин відсутності самостійної держави на протязі останніх тисячу років.

Виходячи із теорії Маккіндера [5] в результаті протистояння між державами суші та моря та постійної боротьби за лідерство у контролі та споживанні життєвих ресурсів утворюються потужні геополітичні потоки, які є первинними відносно держав та формуються на континентальному рівні системи. Враховуючи розміщення України в епіцентрі цих потоків, які сформувалися після падіння Візантійської імперії у 1453 році, де територія нинішньої України з її потужними державоутворюючими природними матеріальними та людськими ресурсами стає об'єктом міжнародних відносин, постійним «полем врожаю» в боротьбі за лідерство за контроль та використання українських ресурсів спершу між державами, які розміщені на суші а потім за лідерство між лідерами – державою суші та державою моря.

Після розпаду Київської русі земля стає «полем врожаю» для Золотої орди, з 1320 року – для Литви, з 1395 року для династичної унії Литви та Польщі. З появою Московії в кінці XVст. розпочалося боротьба за лідерство на суші між такими державами як Польща, Литва та Московія. Для виходу на лідерство Московія розробляє програму повернення земель Київської землі як своєї вотчини, що призвело в 1569 року до федерації Польщі та Литви у Річ Посполиту. Реалізація цієї програми завершувалася першим поділом Польщі 1772 року, в результаті чого Росія стає лідером серед сухопутних держав, і могутність її починає зростати за рахунок використання життєвих ресурсів українських земель. Здобувши лідерство на суші Росія розпочинає військове протистояння із Турцією, як лідером серед морських держав в чорноморському басейні. Для послаблення їхньої потужності в Європейських державах починаючи із XVII ст. постійно розробляються програми утворення на українських землях незалежної від Росії держави, як гармонічної рівноваги та гарантом безпеки у Європі у протистоянні лідерів морських та сухопутних держав.

Отже, осмислюючи історичний досвід відносно системних та екологічних принципів функціонування демоекосистем, для побудови стратегій розвитку регіонів України в контексті сталого розвитку Європи необхідно: Визначити потреби у життєвому середовища як для окремої людини, її сім'ї, так і окремої громади; визначити екологічну ємкість території та її можливості для забезпечення життєвими ресурсами кожної громади. Вияснити співвідношення між такими показниками: швидкістю використання ресурсів для забезпечення життєвими потребами людини; швидкістю відновлення ресурсів території; площею території, яка необхідна для життєдіяльності певної кількості населення; щільністю населення на території функціонування малих міст. Відповідно від стану перебування демоекосистеми необхідно розробляти та впроваджувати стратегії виживання населених пунктів (якщо, демоекосистема знаходиться в стані виживання); стратегії сталого просторового розвитку населених пунктів (якщо в демоекосистемі є достатні

потужні механізми адаптації і система знаходиться в стані стабільності). Розробка стратегій розвитку інститутів громадянського суспільства через партнерську співпрацю між секторами влади, бізнесу, територіальної громади, навчальними закладами. Виходячи із геополітичного розташування України необхідно створення цільових державних програм по підготовці фахівців по управлінню геополітичними потоками для забезпечення світової стабільності.

1. Бродвій В.М., Гаца ОО Закони екології: Навч. посібник /За ред. В.М. Бродвія. – К.: «Освіта України», 2007. – 380 с. – С. 198.
2. Культурна, історична, архітектурна та природна спадщина Барської землі Поділля в контексті сталого просторового розвитку Європи: Матеріали засідання «Круглого столу», м. Київ, ДНАББ ім. В. Г. Заболотного, 2 липня 2009 р. / Редкол.: М. М. Мосунов (відп. ред.), О. А. Крижанівський, Г. А. Войцехівська, Д. О. Мироненко; Мінрегіонбуд України, ДНАББ ім. В. Г. Заболотного, Центр соціокультурного проектування та комунікативних технологій Інституту місцевої демократії, Барська районна державна адміністрація, Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського, Інститут інвестиційної стратегії регіонального розвитку, Київський національний університет будівництва і архітектури, Міжнародне товариство прав людини —Українська секція. — К., 2010. — 88 с.
3. Лаврик Г.И., Демин Н.М. Методологические основы районной планировки. - М.: Стройиздат, 1975. - 97 с.
4. Лисицкий А.В. Культурное наследие как ресурс устойчивого развития: Дис.... канд, культурологи. –М., 2004.
5. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории // Полис. 1995. № 4. – С. 162 – 169.
6. Одум Е. Экология. Пер. с англ. и предисл. проф. Алпатова В.В. – М: «Просвещение», 1968. – 168 с.
7. Кондель-Пермінова Н. Збереження архітектурно-містобудівної спадщини України у контексті розвитку міст. Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології/ Ін-т проблем сучасн. мист-ва Акад. мист-в України; Редкол.: В.Д. Сидоренко (голова, гол. Ред.) А.О.Пучков, О.В. Сіткарьова та ін. – К.: ІПСМ АМУ; КЖД «Софія», 2009. – Вип. 6. – 510 с. – С. 92 – 116.
8. Устінова І.І. Еколого-містобудівне обґрунтування сталого розвитку урбанізованих територій України: автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.04 / КНУБА. - К., 2005. - 19 с.